

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК СКЛАДОВА КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано підходи авторів до складу капіталу підприємства та визначено роль і значення людського капіталу в ньому

Постановка проблеми. На сьогоднішній день значна кількість публікацій присвячена дослідженню сутності та складових капіталу підприємства. Однак наведені авторами визначення дефініції “капітал” не відображають в його сучасному трактуванні того змісту, який об’єктивно властивий цій економічній категорії, що займає разом з поняттям “праця”, одне з найважливіших місць серед факторів, які забезпечують життєдіяльність як окремої людини, так і людства вцілому.

Оскільки сьогодні поняття “капітал” має на увазі тільки його пасивну складову – майновий капітал, це послужило причиною, що спонукала розглянути поняття “складний капітал”, що включає природний і людський капітал.

Стан вивчення проблеми. Значний розвиток у дослідження поняття капіталу здійснили вчені-економісти. З другої половини ХХ століття дослідники все частіше приділяють увагу такій категорії як “людський капітал”. Так, зокрема, питанням, щодо ролі і значення людського капіталу в сучасних умовах господарювання приділена велика увага зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Dobija Mięczyślav [1], Легенчук С.Ф. [1], Добринін А.І. [2], Циренова Е.Д. [2], Дятлов С.А., [2; 3], Каменецький В.А. [4], Майданевич П.Н. [5], Колосюк А.А. [5], Михайлова Л. [6], Радаєв В. [7], Шкурупій О.В. [9] та ін.

Актуальність таких досліджень пояснюється першочерговим значенням людського фактора в складі капіталу суб’єктів господарювання.

Діапазон досліджуваної проблеми в працях науковців забезпечує вирішення

питань трактування сутності людського капіталу в історичному аспекті, дослідження значення людського капіталу в систему управління та функціонування підприємства. Але поряд з цим невирішеним залишається питання щодо визначення місця людського капіталу як складової капіталу підприємства.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності виділення людського капіталу в складі капіталу підприємства.

Викладення основного матеріалу. На сьогоднішній день переважна більшість авторів-економістів в своїх працях визначають “особливу роль” майнового капіталу, при цьому недооцінюють роль здібностей людини, тобто таку форму капіталу, як людського капіталу.

Від А. Сміта до наших днів поняття “капітал” не зазнало суттєвих змін і включає “блага” (ресурси, товари), які безпосередньо не задовольняють потреб людини, а служать для створення благ, що задовольняють ці потреби. Переважна більшість економістів розглядають капітал як вічну категорію, присутність якої в трудовому процесі необхідна.

На нашу думку, найголовнішим, що характеризує поняття “капітал” є наступне:

1. Природна енергія не розглядається як фактор (блага), що витрачається на створення нових благ. Такий фактором виступає праця, хоча як капітал вона не розглядається, та і не може виступати в такій ролі. Отже, найважливіший фактор – природна енергія, що забезпечує створення життєвих благ.

2. Як блага, створюючі капітал, розглядаються тільки відчужувані матеріальні блага, товари, тобто речі. Здібності людини, перш за все інтелектуальні, які фактично

утворюють трудовий процес, як блага, створюючи людський капітал, також не розглядаються.

Отже, з терміном “капітал” нерозривно пов’язані такі поняття, як “праця”, “виробництво”. Хоча переважна більшість авторів-економістів наголошують на існування лише “майнового капіталу”.

Початковий етап розвитку людства свідчить про те, що людина повинна була споживати життєві блага з моменту своєї появи, процес видобутку або пошуків цих життєвих благ відбувався в той час, коли процесу виробництва ще не існувало (процес виробництва розглядався як трудовий процес, пов’язаний із створенням життєвих благ).

Людина використовувала лише те, що природа надавала їй в готовому вигляді, тобто у вигляді біомаси, яку він спочатку використовував в їжу без будь-якої переробки. Людина не мала жодних знарядь і засобів виробництва, окрім палиці або каменя. Не мала вона в той період і жодного капіталу в грошовій або речовій формі. Але певним капіталом людина володіла від народження – інтелектуальним і фізичним.

З часом з’явилися прості елементи майнового капіталу (інструмент, зброя, кінь та ін.). Але у той час вони, як правило, не відчувувалися, а використовувалися лише у поєднанні із здібностями самої людини, якій вони належали, збільшуючи можливості і результативність застосування цих здібностей. Одночасно людина, завдяки інтелекту, навчилася використовувати новий вигляд енергії, що суттєвий підвищило енергоозброєність трудових процесів. Ще більше значення мало накопичення людиною інформації про природу, що оточувала нас.

Подальші зміни відбулися після того, як процес розподілу праці торкнувся і розділу видів капіталу, а на зміну дрібному натуральному господарству прийшло товарне виробництво. Але при натуральному господарстві людина виступала власником інтелектуального, трудового і майнового капіталу одночасно, стаючи відразу ж і власником тих благ, які з’являлися в результаті трудової діяльності. Після розподілу праці і

поділу капіталу між різними фізичними особами питання про те, кому повинні належати результати праці, виявилось відкритим.

Проте людський капітал завжди залишатиметься головною формою капіталу, якою людина володіє, причому, по природному праву, оскільки, не володіючи інтелектом, неможливо використовувати і майновий капітал. Сьогодні питання про те, які форми капіталу важливіші, взагалі не існує, оскільки не визнається жодних інших форм окрім майнового капіталу. В найбільш економічно розвинених державах вся суспільна еліта існує за рахунок доходів від використання майнового капіталу. У цих умовах приведення поняття “капітал” у відповідність з його об’єктивною природою призведе до визначення ціни фінансових послуг відповідно до їх об’єктивною вартості.

Трактування капіталу як комплексу трудових благ означає, що поняття “капітал” багатофакторне. Проте велика кількість різних факторів може бути представлена у вигляді трьох груп, кожна з яких має свої особливості і грає свою роль в процесі трудової діяльності:

1. Природний капітал – різні природні ресурси енергетичного характеру, включаючи сонячну і інші види енергії, землю, воду і атмосферу, як фактори життєзабезпечення існуючої тваринного і рослинного світу.

2. Людський капітал – здібності і якості, якими володіє людина. Людський капітал – це теж природний капітал. Але підставою для його виділення в окремий вид капіталу є інтелектуальні здібності, якими окрім людини ніхто не володіє.

3. Результати трудової і інтелектуальної діяльності людини у вигляді знарядь і засобів виробництва, виробничої інфраструктури, накопиченого обсягу інформації, суспільних інститутів (держави, власності, юридичних осіб, виробничих стосунків і ін.), які підвищують ефективність трудового процесу.

Вважаємо, що поняття “капітал” необхідно розглядати насамперед як складний капітал, що є сукупністю цих трьох груп факторів. Природний та людський капітал є найважливішими виробничими факторами.

Найпоширенішим видом капітальних благ є засоби праці, які утворюють найбільшу частину витрат, які необхідно здійснити при виробництві продукції (робіт, послуг). Капітальним благом є будь-який інструмент, верстат, будівля.

Окрім цього, капітальним благом можуть бути запаси сировини, необхідні для здійснення виробничого процесу.

Одним з важливим видів капітального блага, надзвичайно корисного в будь-якому виробництві, є кваліфікація виробника – його знання, уміння і досвід, придбання яких теж вимагає витрат. В деяких випадках взагалі неможливо почати виробництво без мінімального володіння цим капітальним благом.

Капітальне благо “знання і уміння” характерний тим, що не має матеріального втілення. Придбання навиків не виражається у створенні матеріального предмету. Це “капітальне благо” не зношується і його не потрібно відтворювати. Цей вид капіталу називають людським капіталом. З розвитком господарства він набуває більшого значення внаслідок ускладнення виробництва.

В сучасному господарстві працівник, який не володіє певними знаннями, навиками і досвідом, не в змозі що-небудь провести. І тому людський капітал є найважливішим видом капіталу в господарстві будь-якої розвинутої країни.

В постіндустріальному суспільстві найманій працівник і його робоча сила функціонують і відтворюються не в товарній формі, а у формі “людського капіталу”. Не тільки капіталіст – підприємець, але і сам працівник відноситься до вкладень в свої продуктивні здібності (економічні сили) як до капіталізованих накопичень.

Майновий капітал не здатний забезпечити нарощування і якісного перетворення, продуктивних сил. Таким фактором може бути тільки інтелект людини. Оскільки значну частину благ (“трудових”), необхідних для створення життєвих благ (товари і гроші), прийнято називати “капіталом” (майновим або грошовим), то й іншу частину благ, використаних для тієї ж мети, логічно також назвати капіталом. “Природним капіталом” – щодо благ, представлених у формі різних видів природної енергії (тепловою, кінетичною, гравітаційною, ядерною і ін.), і “людським капіталом” – щодо благ, якими володіє людина, тобто його здібностям. При цьому природний капітал постійно витрачається, перетворюючись на блага.

Отже, капітал – це сукупність благ, які має в своєму розпорядженні людина (або які вона може використовувати) і які є природною енергією в різних формах, людські здібності (знання, якості) і матеріалізувати багатство, раніше проведене людиною у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів, ресурсів та інформації (рис. 1).

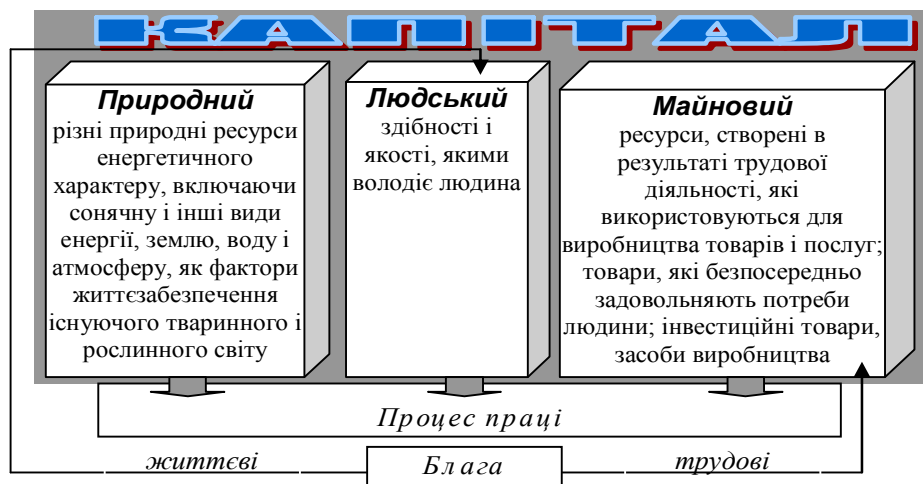

Рис. 1. Місце людського капіталу в складі капіталу підприємства

Таким чином, немає підстав вважати, що спочатку склалися уявлення про капітал, а згодом – про процес трудової діяльності. Концепція трудового процесу, що включає і розробку уявлень про роль кожного фактору, що бере в ньому участь, відбувалася одночасно, але у взаємозв'язку між окремими її положеннями. Розуміння економічної і фізичної складової капіталу зумовило і уявлення про роль людини як учасника трудової діяльності. А від того, яка роль відповідала людині як власнику капіталу, залежало і рішення, кому належить продукція і виручка, отримана від реалізації продукції і послуг.

Величина і якість людського капіталу стають головним чинником стійкого розвитку у світі, тобто такого розвитку, при якому зберігається сукупний капітал суспільства, що включає відтворений капітал (устаткування, будівлі та ін.), природний (природні ресурси і якість навколишнього середовища з урахуванням їх економічної оцінки) і людський капітал. Для того, щоб розвиток суспільства був стійким, сума цих трьох видів капіталу не повинна зменшуватись.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналітична єдність речового та людського капіталу полягає в наступному:

1. Обидва види капіталу є невід'ємними факторами економічного зростання. Проте, як свідчать дослідження західних учених, в останні десятиріччя частка та роль людського капіталу постійно збільшується, в результаті чого він перетворюється на головний фактор економічного зростання на всіх рівнях. “Людський капітал – найцінніший ресурс, важливіший за природні ресурси чи накопичене багатство... Саме людський капітал, а не заводи, обладнання і виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності” [8, с. 54].

2. Людський капітал, як і фізичний, створюється та накопичується завдяки капіталовкладенням, що потребує від інвестора значних витрат. При цьому

людський капітал формується головним чином у результаті певних інвестицій у людину і крім інвестиційних витрат потребує доброї волі та чималих зусиль самого “об’єкта інвестування”. У кінцевому підсумку нагромаджуються економічні здібності людей, що дають змогу отримувати більші доходи.

3. Обидва види капіталу приносять прибутки своїм власникам.

4. Людський капітал у вигляді знань, навичок та здібностей, як і фізичний, є певним запасом, тобто може накопичуватися.

5. Економічна мотивація інвестицій у людський та речовий капітал принципово однакова. Тобто прийняття рішення щодо інвестування у будь-який з видів капіталу та їх результати аналізуються однаково.

Звичайно, між речовим та людським капіталом є значні відмінності:

1. Створення фізичного капіталу та його функціонування можливе без участі та присутності його власника. А для формування здібностей людини одних матеріальних засобів недостатньо: для розвитку людського капіталу є абсолютно необхідною безпосередня, конкретна, жива праця майбутнього власника цих здібностей, тому що процеси їх виробництва фізично та технічно неможливі без прямої участі самої людини. Тобто нарощення людського капіталу пов’язане зі зменшенням одного з найважливіших людських благ – вільного часу.

2. Незалежно від джерел інвестування (держава, підприємство, сім’я чи людина особисто), нарощення та використання людського капіталу контролюється самою людиною. Тому такий елемент людського капіталу, як мотивація є дуже важливим і необхідним для того, щоб процес відтворення (формування, нагромадження, використання, інвестування) людського капіталу мав остаточно завершений характер.

3. Вкладення в людський капітал дають значний за обсягом, тривалий за часом і інтегральний за характером економічний та соціальний ефект.

4. Людський капітал відрізняється від фізичного ступенем ліквідності, оскільки людина і її людський капітал нероздільні, отже права власності на людський капітал нікому не можуть бути передані.

5. Певні особливості характеризують і інвестиції в людський капітал порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу.

Перелік відмінності цих видів капіталу, звичайно, можна продовжити, що підкреслює специфічність людського капіталу та необхідність спеціального підходу для його дослідження. Однак ці відмінності не заважають вченим використовувати аналітичний апарат, розроблений для фізичного капіталу, для дослідження людського капіталу.

Таким чином, фізичний та людський капітал відрізняються за своєю політекономічною суттю, проте обидва види капіталу подібні з огляду на техніко-економічні аспекти: і людський, і фізичний капітал потребують відволікання значних засобів за рахунок поточного споживання, від обох залежить рівень економічного розвитку у майбутньому, обидва типи капіталовкладень дають тривалий за своїм характером виробничий ефект, можуть приносити дохід своїм власникам і аналізуються принципово однаково.

Список використаної літератури:

1. *Dobija Mięczyław, Legenčuk С.Ф.* Інтелектуальний та людський капітал, як об'єкт дослідження в аудиті // Тезиси докладов міжрегіональної научно-практичної конференції “Международные стандарты аудита и их применение в практической деятельности”. – 2004. – № 137. – С. 133-143.

2. *Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д.* Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 1999. – С. 224.

3. *Дятлов С.А.* Инвестиции в человеческий капитал: критерий эффективности // Известия СПбУЭФ. – 1996. – № 4.

4. *Каменецкий В.А.* Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.

5. *Майданевич П.Н., Колосюк А.А.* Особенности отражения информации о человеческом капитале в учетной системе предприятия. // Проблемы теории та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 1(10). / Відповідальний редактор д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 376 с.

6. *Михайлова Л.* Людський капітал у системі соціально-економічних категорій // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2003. – Випуск 8. – С. 223-227.

7. *Радаев В.* Понятие капитала: формы капиталов и их конвертация // Экономическая социология. – 2002. – Т.3. – № 4.

8. *Струмилин С.Г.* Избранные произведения. Т. 3: Проблемы экономики труда. – М.: Наука, 1964.

9. *Шкурупій О.В.* Людський капітал: теоретико-методологічний аналіз категорії // Збірник наукових праць “Економіка: проблеми теорії та практики”. – Випуск 197, Том III – С. 157-161.

ДАВИДЮК Тетяна Вікторівна – доцент кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:
– бухгалтерський облік людського капіталу;
– управлінський облік;
– фінанси.